

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ (БЛАГОВІЩЕННЯ, ЗДВИЖЕННЯ ТА ПОКРОВА) У ЗЕМЛЕРОБСТВІ ЖИТЕЛІВ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'81:39

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).187–192

Пlechko A. Календарна обрядовість (Благовіщення, Здвиження та Покрова) у землеробстві жителів Середнього Полісся; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Стаття відображає результати лінгвістичного дослідження автором сучасного стану звичаєво-обрядової культури Середнього Полісся у календарних святах – Благовіщенні, Здвиженні та Покрові. На основі експедиційних матеріалів, зібраних в одному з архаїчних регіонів Славії – Поліссі, здійснено системний опис традиційних середньополіських уявлень про календарно-побутову обрядовість у землеробстві на Благовіщення, Здвиження та Покрову; визначено основні мотиви, що вплинули на формування культурних текстів середньополіських уявлень відповідної тематики. Методи дослідження зумовлені специфікою діалектних текстів, які потребують системного опису матеріалу, зібраного експедиційним методом опитування респондентів.

У середньополіській традиції Благовіщення пов'язане з віруванням про Господнє благословіння землі на майбутній урожай, Здвиження – зі «здвиженням», «закриттям» землі на зиму, сезонними змінами у житті змії та вужів, Покрова – із переходом до зими, тому до Покрови завершувалися основні сільськогосподарські роботи в садах та на полях. У розвідці виокремлено низку заборон, пов'язаних із календарними датами в житті поліщуків: до Благовіщення заборонено працювати на полі, виконувати певні дії із землею; на Здвиження заборонено ходити до лісу, працювати на городі, виконувати будь-яку роботу. У календарно-обрядовій діяльності поліщуків виявлено низку мотивів, пов'язаних із землею, як-от: мотив *пробудження землі*, мотив *здвиження землі*, мотив *закриття землі*, мотив *покриття землі покровою*. Встановлено, що календарна обрядовість продовжує відігравати важливу роль у землеробстві поліщуків, хоча і спостерігається поступова відмова від традицій минулого, поєднання сучасних підходів з усталеними традиціями сільського господарства. Зібраний матеріал відображає лише фрагментарні знання про календарно-побутову обрядовість, тож системне вивчення подібних вірувань залишається актуальним у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: календарно-побутова обрядовість, середньополіські вірування, Благовіщення, Здвиження, Покрова, мотиви.

Постановка проблеми. В аграрній діяльності наших пращурів календарно-побутова обрядовість займала та продовжує займати далеко не останнє місце. Спробуємо дослідити символіку та значення окремих аграрних обрядодій, пов'язаних із трьома особливими календарними датами: Благовіщенням, Здвиженням та Покровою в середньополіських говірках.

Аналіз досліджень. Народний календар та пов'язана з ним обрядовість часто стають об'єктом дослідження науковців. Етнограф Воропай О. видає нарис народно-календарних звичаїв українського народу [Воропай 1958]. Ю. Пуківський досліджував обрядово-звичаєвий супровід відзначення свята Благовіщення на території Волині та локальну специфіку Великодньої обрядовості українців у Східній Бойківщині [Пуківський 2015, Пуківський 2010]. Дослідниця Н. Стішова приділила увагу звичаєво-обрядовій культурі Слобожанщини в календарних святах осіннього циклу, а М. Тиводар – циклу весняних скотарських свят, обрядам та віруванням населення Українських Карпат [Стішова 2011, с. 305–313; Тиводар 1990]. Об'єктом вивчення науковців ставали аграрні та хліборобські мотиви в календарній обрядовості як поліщуків, так і українців загалом [Кутельмах 1995; Конопка 2015]. Символіку обрядодій, пов'язаних із народним календарем, вивчали й представники закордонних лінгвістичних шкіл, зокрема Московська етнолінг-

вістична школа. Так, Т. Агапкіна проаналізувала міфопоетичні основи слов'янського народного календаря, зокрема весняно-літній цикл та весняну обрядовість Полісся, обрядовість та символіку свята Покрови [СДЭС 2009, с. 127–128]. Поліський народний календар був об'єктом уваги С. Толстої, обрядовість Благовіщення описала М. Толстая, Здвиження (Воздвижение) – Г. Кабакова в етнолінгвістичному словнику «Славянские древности» [Толстая 2005; СДЭС 1995, с. 182–188; с. 400–402]. Етносимволіку свят Благовіщення, Здвиження, Покрови в українській народній культурі систематизував та описав В. Жайворонок [Жайворонок 2006, с. 40–41; с. 241–242; с. 463].

Мета статті, завдання. Мета статті – проаналізувати та систематизувати сучасний стан побутування календарно-побутової обрядовості в землеробстві жителів Середнього Полісся. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати та узагальнити матеріали сучасних досліджень про обрядово-звичаєвий супровід відзначення календарних дат Благовіщення, Здвиження та Покрови; здійснити системний опис традиційних середньополіських уявлень про календарно-побутову обрядовість у землеробстві на Благовіщення, Здвиження та Покрову; з'ясувати регіональну специфіку землеробських традицій на основі аналізу цілісного культурного тексту; визначити основні мотиви, які формують культурні тексти середньо-

поліських уявлень про календарно-побутову обрядовість, пов'язану зі святами Благовіщенням, Здвиженням та Покровою.

Методи та методика дослідження. Методи дослідження зумовлені специфікою діалектних текстів, які потребують системного опису матеріалу, зібраного експедиційним методом шляхом опитування респондентів. Основу джерельної бази нашої розвідки становлять польові матеріали, зібрані в 55 населених пунктах Житомирщини, північних частин Київщини та Рівненщини.

Виклад основного матеріалу. Особливістю календарно-побутової обрядовості є поєднання елементів християнських та язичницьких вірувань. У селі осінь не обходиться без відзначення Покрови, а весна – без Благовіщення у поєднанні з аграрними звичаями та обрядами. За поглядами дослідника К. Кутельмаха, хліборобський характер основних занять поліщуків наклан чіткий відбиток на звичаї та обряди, елементи яких ми можемо спостерігати і сьогодні [Кутельмах 1995, с.191]. Аграрні мотиви досягають свого апогею у весняно-літньо-осінній період та поступово згасають (хоча і не згасають повністю) в зимовий період.

Важливою весняною точкою відліку у народному календарі поліщуків є Благовіщення. Із цим святом пов'язане повір'я, що саме з цього дня Господь благословляє землю на майбутній урожай, подібне вірування зустрічаємо в середньополіській традиції: *Господ' благословіў Благов'ішчен':а і ўс'у зéмл'у благословіў* (Гш); *до Благов'ішчен':а, нок'і Господ' зéмл'у не благословіў, то не мо́на земл'і че^нпáт'* (Мкл). Тому до Благовіщення «земля спить» – 10 н.п. і турбувати її не можна – 53 н.п., у середньополіській говірці фіксуємо: *до Благов'ішчен':а земл'а спít'* (Прж, Рсн, Хрс, Кхр); *бо земл'а одихáйе* (РБ); *Благов'ішчен':а трéба дождáтис', тоді земл'а просипáйеца* (Обл); *коліс' на Благов'ішчен':а бу́ло хóлодно* (Млн); *до Благов'ішчен':а ми старáйемса земл'і не о́рат, не ч'іпáт, н'іби спít'* земл'а, *одихáйе до Благов'ішчен':а* (Брст); *до Благов'ішчен':а борóн' Бóже земл'і чепáт* (Лтк). Поліщуки уточнювали, що турбувати землю вважалось гріхом: *це ж гр'ешно* (Птп); *до Благов'ішчен':а не чепáйт земл'е, гр'ех, не ворúшат* (ЧВ). Ймовірно така дата в дохристиянські часи стосувалась дня весняного рівнодення, а з прийняттям християнства підпорядковувалась Благовіщенню. І в такому вигляді вірування дійшли до сьогодні. Поодинокі поліщуки називають й інше свято: *до Марко́ Кл'учника, тої йак зéмл'у одмикáйе ў бéрезн'і, до н'ого не мо́на зéмл'у не ворúшт', не чипáт'* (Рдн, Брв) або відзначають цілий тиждень, у який не можна працювати на городі, у полі: *в'ід Пáск'і до Провод'іў* (Рсн, Срн, Крч). У цих віруваннях важливе місце відведено заборонам на певні види робіт: городити, лагодити паркан, копати землю, працювати в городі: *до Благов'ішчен':а коліс' йáмк'і не копáли, земл'е не ворúшили, не с'ейали* (Вшв); *ўзімку екскавáтор копáў зéмл'у до Благов'ішчен':а, да коўшém ту зéмл'у, а там прáмо цеп вужóу, гад'ук – страхóт':е* (ЧВ). Порушення

заборон призводило до засухи: *у нас тóже кáжут': «Йак доўго нема́ дошч'у, то це ўже хтос' городíў у Благов'ішчен':а»* (Стр).

Водночас респонденти уточнювали, що саме від цієї календарної дати – Благовіщення можна було починати польові роботи: *Поч'інáл'і роб'ít' на земл'е з Благов'ішчен':а* (Чрв); *пóсл'е почінáли* (Чпв, Дбв); *до Благов'ішчен':а зéмл'у не ч'іпáл'і, пóсл'е Благов'ішчен':а нач'інáл'і пóраца кóло земл'і* (Мшв).

Назва Благовіщення представлена в середньополіських говірках фонетичними варіантами лексеми: *Благов'ішчен':а* (Прж-Блк, Бвс-ЧВ, Мдв, Лзн-Дбв, Млн-Крч, Кхр-Яцк, Дрзд) – 26 н.п., *Благов'ішчен':а* (Вст-Чрв, Кшн-Уст, Клш, Рсн, Брв) – 18 н.п., *Благов'ішчен':а* (Стр, Мкл, Срл, Обл, Птв, Ржн, Лпк-Чдл, Глн) – 11 н.п., *Благов'ішчен':е* (Тхр) або уточнюють датою *с'óме кв'ітн'а* (Птп, Рсн, Хрс-Мжр, Птв), *двáцат' п'яáте бéрезн'а* (Мдв). Назви заборон земельних робіт у Середньому Поліссі представлені дієсловами: *н'е роб'íl'і* (Ігн, Тхр); *не робíли* (Клш); *не ч'іпáл'і* (Вст, РБ, Япл); *не копáйемо* (Ігн, Яцк); *не горóд'ít* (Ігн); *не горóдít'* (Пш, Слц, Япл); *н'е мо́на горóд'ít* (Срк); *не мо́на горóдít'* (Стр, Мйс); *не садíли* (РБ, Яцк); *не тривóжили* (Ржн); словосполученнями: *плóта не горóд'íl'і* (Вст, Прг); *не стáвили плóта* (Кшн, Клш, РдУ, Яцк); *плóта не мо́на стáв'ít'* (Бвс, Рдн, Мрн, Дтк, Лпк, Дрзд); *плóта не мо́на горóдít'* (Крч); *не роб'íl'і на зéмл'е* (Тх, Рдв); *не чипáли зéмл'у* (Стр, Мшв); *зе^мл'е не мо́на бу́ло чепáт* (Хрс); *не ворóш'íl'і зéмл'у* (Кшн, Вшв); *не ворóшат' зе^мл'і* (Рдв); *не порóт зéмл'у* (Мкл); *колкá бойáлис'а постáвит'* (Срд); *стбўпчик'і не закóпували* (Лзн, Слц); *не закóпуї стоўпцóў* (РБ, Дтк); *йáмк'і не копáли* (Вшв); *нел'з'а ў горóд'ítі* (Кхр); *не пóралис' із зе^мл'ейу* (Чдл); *зе^мл'і не трóгат'* (Глн). Вірування респондентів представлені й повними реченнями: *до Благов'ішчен':а. упас'і Бог стрóйку почінáт', о́рат' чи забóра почінáт'* (Жрб); *н'е трéба бу́ло йейé [землі] чепáт'* (Пшн); *н'е пор'і зéмл'у до Благов'ішчен':а* (Чбн); *не мо́на н'ічóго роб'ít', не горóд'ít', н'і копáт'* (Уст, Птв); *зе^мл'і не чепáт' до Благов'ішчен':а, плóта не мо́на стрóйт' од Пáск'і до Провóд, не мо́на дáже на мóгилках хресті стáвит'* (Рсн); *н'ічóго не мо́на бу́ло робíт' з земл'ейу* (Мйс); *не рóбл'ат' н'ічóго взагал'і на горóд'і, йакшо́ полóт' – то без сáпк'і рукáм'і* (Срн). Заборони стосувалися багатьох предметів побуту, окрім розсади: *на Благов'ішчен':а с'ейат рос'áду, шоб віросла і висáджуват' у в'ідкрíтій ґрунт* (Хрс); *тóк'і розсáду капúсти с'ейут за ден' до Благов'ішчен':а на зол'і, шо коліс' шмáт':е прáли* (Брст). Специфікою сучасних середньополіських вірувань є порівняння обрядодій Благовіщення із традиціями півдня України: *на п'іўдн'і Укра́їни інáкше* (Жрб); *там на Вкра́їн'е вони не ждóт', а ми і зáре не копáйемо* (Ігн); *але тийе тéпліше крайá тож рóбл'ат' ўсе* (Бвс); *там стáйе рáн'ше ве^снá і вони с'іють і о́рут* (ЧВ); *а п'іўден' н'ікóли не жде Благов'ішчен':а* (Клш); *на Укра́їн'е не діўл'аца на Благов'ішчен':а, бо там тепл'іна, а ми ждем, дотрímувалис'* (Хрс); *а по п'іўдéн:их област'áх не*

ждут, це ми ждемо Благов'ішчен':а (Обл).

Мотивували заборону працювати на землі за сухою, відсутністю дощів, а отже неврожаєм, це підтверджують результати нашого опитування: *не можна роб'їт', бо засу́ха бу́де, хвороби́ бу́дут' приходіт', рост'ї н'їчо́го не бу́де* (Вст); *була́ засу́ха, то роз'їбра́ли плóта, сказали, що це че́рез вас засу́ха* (Жрб); *бо йак засу́ха, то віт'агнут' плóта* (Клш). Порушників цих неписаних законів чекало покарання односельчан (знімали плота, колоди, стовби): *ходіли та роск'їдал'ї плоті, щоб вікликати дощч* (Пш); *до Благов'ішчен':а, кол'їс' закопа́ють пал'а, то мужчіни іду́т та вив'ерта́ють їїх* (Птп); *хто начне́ городі́т', то розгороб́жуйут'* (Чпв); *а хто поста́виў плóта, то йак засу́ха прійде́ – вівернул'ї того́ плóта, бо загороді́ў дощч* (Блк); *зн'їма́ють плóта* (Уст, РжВ, Кхр); *йак загороді́ў до Прово́д од Вели́кодн'а, то вик'їдали́ того́ плóта і стоўбі, бо посу́ха* (ЧВ); *вик'їдали́ і розбира́ли плóта, йак засу́ха* (Срд); *йак була́ су́ша, то викопу́вали стоўпчик'ї тому́, хто закопа́ў до с'в'ата* (Лзн); *стоўпні вит'азу́вали* (Слц); *тре́ба його́ або посапа́т' плóта, або стоўпні подн'ат', або плóта розб'їрат, йак засу́ха* (Мйс); *йак засу́ха, то були́ так'ї бабі, що вик'їдали́ тїї плоті, розберу́т їїх* (Срн); *зн'їмали л'етом, йакшо́ засу́ха, того́ плóта* (Дтк); *тепе́р розк'їда́ють плóта, йак засу́ха* (Лпк, Брст); *ламáли плóта, йакшо́ поста́виў ра́н'ше* (Глн).

Поливання водою: *ход'їл'ї пол'їва́т' кро́сна, йакшо́ була́ засу́ха* (Пш); *йак поста́в'їли да засу́ха, то зн'їма́ють плóта, вит'ага́ють колк'ї да л'ут туді́ во́ду* (Кшн); *їедно́го стоўпа́ тре́ба подкopáт' і во́ди подл'ат', щоб п'їшо́ў дощч* (Мдв); *ходіли розб'їра́ли плóта, у стоўб'їк'ї залива́ли во́ду і ста́вили плóта назáд* (Рдн, РдУ).

Використання води та священого маку: *йак хто загороді́ў, то страи́на су́ша, іду́т' і викопу́ють' у н'о́го т'ї ка́дж'ї, щоб пошо́ў дощч або сїплат' мак у де́вят' крини́ц' (Мкл); на колк'ї сїпали св'аче́ний мак* (Срд).

У середньополіських віруваннях про Благовіщення можемо виокремити мотив пробудження землі.

Інформанти звертають увагу, що в сучасній традиції поліщуки поступово відмовляються від дотримання заборони садити город у цю календарну дату: *а за́ре на Благов'ішч'ен':е карто́пл'у са́д'ат* (Тх); *тепе́р не г'лад'ат'* (Рдв); *а де́хто не чека́є за́ре* (ЧВ); *до Благов'ішч'ен':а не робі́ли, а за́ре робл'ат' на земл'е́* (Клш); *але за́ре не дотриму́ють'а* (Обл, Птв, Млн); *тепе́р не слуха́ють, за́ре не поз'їра́ють'* (Глн, Дрзд).

Календарна обрядовість осіннього циклу має чи не найбільшу кількість церковних свят, які наклали свій відбиток на звичаєво-обрядову культуру та традиції українців: Головосік, Різдво Богородиці, Здвиження (Чесний хрест), Покрова, Дмитра, Михайла, Пилипівка та ін. У загальнослов'янських народних віруваннях свято Здвиження пов'язували із «здвиженням», закриттям землі на зиму, сезонною зміною (на зміну теплу – літу приходять холод – зима), «здвиженням» гадів: змії, вужів, які збира-

ються в одному місці і ховаються на зиму під землею. Здвиження сприймалось слов'янами як межа, закінчення сільськогосподарської діяльності в саду, у полі. В українській традиції існувало повір'я, що в день Здвиження не слід починати будь-яку справу, бо вона закінчиться невдачею.

Розглянемо середньополіські вірування про свято Здвиження. Назва цього свята в середньополіській традиції представлена лексемою: *Здв'їжен':а* (Вст, Гш, Ігн-Птп, Чбн, Чрв, Блк, Прг, Рдв, Уст, Хрс, Срн, Яцк, Дрзд) – 16 н.п. та її фонетичними варіантами *Здв'їжен':а* (Стр, Прж, Срд, Мжр, Дбв, Птв, Ржн, Кхр, Мрн, Дтк, Брст) – 11 н.п.; *Здв'їжен':е* (Крс, Прж, Вшв); словосполученням *с'вато Животвор'їшчєго Хреста́* (Мдв); *Чесний хрест* (Крч, Яцк).

Це свято поліщуки пов'язували з такими віруваннями:

Здвиження землі (6 н.п.): *земл'а́ здв'їга́єца* (Жрб); *земл'а́ зсува́єца* (Жрб); *це Госпо́д' здв'їга́є зéмлу* (Птп); *зе^мл'а́ закрі́єца* (Мкл, Слц); *закрива́єца на зи́му* (Хрс).

Скупчення вужів, гадюк в одному місці (49 н.п.): *вуж'ї зб'їра́ють у во́рох, бо з'емл'а́ бу́д'е пр'їйма́т' їїх до се́бе* (Вст); *вуж'ї, гад'ук'ї в но́ри зала́з'ат', гад':е́ назб'їру́єца і земл'а́ їїх у свої́е ло́но прийма́є, вона́ здв'їга́єца* (Жрб); *зб'їра́ють ку́пам'ї* (Ігн, Пш, Птп, Срк); *вуже́, гад'ук'ї випо́за́ють' в кол'цо́, ус'е схо́д'аца укун'е* (Крс); *вуже́ са́ме здв'їга́ють ус'е* (Птп); *у то́ї д'ен' зб'їра́ють вони́ до куч'ї, хава́ють на з'їму* (Тх); *у куч'ї зб'їра́ють* (Чбн); *усе́ га́дство зб'їра́єца, готу́єца в з'емл'у́ вхо́д'ит'* (Чрв, РБ, Дтк, Лпк); *це їїх ден' на Здв'їжен':а, вони́ збира́ють* (Прж); *ус'ї га́ди ухо́д'ат' на зи́му ў спл'ачку* (Чпв); *вс'а по́ган' тод'е́ зб'єра́єца, щоб ул'їзи́ ў зéмл'у́* (Блк, Брв, Глн); *по́ган', га́ди клубо́чаца і іду́т' ў зéмл'у́* (Кшн); *зб'їра́ють тїїє на Здв'їжен':а да бу́дут' ухо́дит' в зéмл'у́, хава́ють* (Прг); *бага́то га́дост'ї ў куч'ї, вороха́м'ї л'єжа́т по л'єсу* (Уст); *вужо́ў і гад'ук':а у л'єс'е* (Бвс, Лтк); *вуж'ї, гад'ук'ї зб'їра́ють в клубк'ї, пра́мо цєп їїх і хава́ють ў зéмл'у́* (ЧВ); *ў кубла́ зб'їра́ють гад'ук'ї* (Клш, Слц); *по́ган' сходи́ца ў клубк'ї до swéїї зимі́* (Мдв); *ус'а́ка га́дост' зб'їра́єца разо́м ў ку́пи, вила́зит' із земл'е́ і хава́єца ў зéмл'у́* (Рсн, Млн); *ў це́ї ден' вони́ (вуже́ і гад'ук'ї) зала́з'ат' ў зéмл'у́* (Срд, Обл); *гад' зла́зица в кучу́, зб'їра́єца і ў свої́ї но́ри їде* (Лзн, Кхр); *гад'ук'ї ус'е хава́ють у но́ри* (Хрс, Япл); *гад'у́ке, вуже́ – ус'а ца́га га́дост' сходи́ца в одне́ м'їсце* (Мжр, Ржн); *ўсе́ї гад' здв'їгу́єца у йа́ми* (Вшв, Птв); *вуже́, гад'ук'ї соб'ї шука́ють' приста́нища* (Дбв); *зла́з'аца ў кубла́* (Мйс, Рдн); *здвиг' їде ў кубла́, ў но́ри зб'їра́ють, вужо́ў по́ўно, тре́ба їїм всти́гнути п'їті ў зéмл'у́* (Срн); *то їїх оста́н':її ден' зб'їра́ють ў кубла́ (ку́пи)* (Яцк, Чдл); *вуже́, гад'ук'ї клубка́м'ї зб'їра́ють, бо вони́ в зéмл'у́ іду́т* (Дрзд).

Відбувається суд над вужами та зміями: судний ден' їїхн'її (Срк); *це їїхн'її ден', в них теж їє свої́а їєра́рх'їїа. Їїхн'її цар пита́є: «Шо́ ти на зе^мл'ї робі́ў чи н'їкого́ не куса́ў?»*. *А йак запо́д'їяў кому́с' шкóду, на́в'їт' дит'а́ зл'акáў вуж у хат'ї,*

то виходиш назад на поверхню і повинен бути знищений: чи машина переїде чи замёрзне (Срд). Подібне повір'я побутує в західноукраїнських віруваннях [СДЭС 1995, с. 400].

Заборони: ходити до лісу: то на Здв'іжен':а н'ел'з'а ходит' у л'ес (Вст, Крс, Пщ, Птп, Кхр); у л'ес н'е м'она ход'ит (Чбн, Кшн, Рсн, РБ) у л'ес не м'ожна (Рдв, Бвс, Мкл, Срд, Мжр, Мрн, Лпк, Брст, Чдл); борон' Б'ожє у л'ес (Срн); працювати на городі, у полі: на Здв'іжен':а не коп'ал'и зе'мл'є, не воруш'іл'и, бо це велике с'в'ато (Блк, Кшн), мотивуючи: пошл'а се'стра на Здв'іж'єн':а м'оркву коп'ат в гор'од та порн'ула вуж'об'у в'орох. Страхот':є (Уст); будь-яку роботу виконувати: н'іч'ого не роб'ит' (Мрн). Зрідка пояснювали заборони: бо хто поїде по грибі у цей ден', то шче і поган' принесе (Кшн); пошл'а ж'інка на Здв'іжен':а у л'ес, набр'ала г'арних гр'іб'об'у да пр'ін'єсл'а, пост'ав'іла д'оба, в х'ат'і, а вони повил'аз'іл'и ус'є вуж'ам'і (Рдв).

Поодинокі фіксували поєднання елементів християнських та язичницьких вірувань: восен'і не м'она в л'іс ходит', бо гад':є зб'ір'ай'єца ў й'ами, то Здв'іжен':а Б'ож'ого Хр'єст'а (Стр); це ж не гад'у'че с'в'ато, це с'в'ато Жив'отвор'а'ш'ч'его Хр'єст'а (Мдв).

У середньополіських віруваннях про Здвиження виокремимо мотив здвиження землі.

Свято Покрови в народній традиції українців відіграє важливу роль. Його пов'язують із Покровом Пресвятої Діви Марії, Покровою – покровителькою шлюбів, українського козацтва тощо. У календарно-обрядовій традиції це свято знаменувало перехід до зими, тому до Покрови слід було завершити основні польові роботи.

Проаналізуємо середньополіські уявлення про Покрову. Назва свята представлена в середньополіських говірках іменником *Покр'ова* (Гш, Жрб, Птп, Срк, Тх, Чрв, Стр, Чпв, Блк, Уст, Бвс, Клш, Рсн, Лзн, РБ, Обл, Птв, Мйс, Рдн, РдУ, Срн, Крч, Кхр, Мшв, Яцк, Лпк, Брст, Япл, Чдл) – 29 н.п. На жаль, значна частина інформантів дають негативну відповідь щодо обрядодій, пов'язаних із Покровою (Вст, Ігн-Пщ, Чбн, Прж, Кшн-Рдв, Лтк, Клш, Мдв, Мкл, Срд, Слц-ДБВ, Млн, Ржн, Мрн, Дтк, Брв-) – 26 н.п., що вказує на поступову втрату традицій. Поліщуки дотримуються вірувань про те, що до Покрови слід завершувати польові роботи: до Покр'ови стар'ай'уца убр'ат' і бур'ак'і, і ўсе (Птп); до Покр'ови зас'єв'али ж'іто і х'ату прибр'ат', і гор'од – усе до Покр'ови (Бвс); до Покр'ови шоб усе ўбр'ат' (Клш, Мдв); до Покр'ови шоб у тебе ўсе бул'о закл'адене,

зр'облене (Лзн); до Покр'ови шоб карт'опл'і і гор'од поўб'іран'і (Мшв); мотивуючи це тим, що: Покр'ова покрий'є й'ак не л'іст'ом, то сн'єгом. То стар'алис'а прибр'ат' (Гш, Жрб); покрий'є чи л'іст'ам чи сн'ігом (Птп); бо покрий'є сн'ігом чи дошч'єм, л'іст'ом зе'мл'у (Срк, Тх, Чрв, РБ); бо покрий'є Покр'ова сн'ігом (Чпв); й'ак пр'ійде Покр'ова, то покрий'є л'істом чи сн'єгом. (Блк, Обл); покрий'є чи л'істом чи сн'ігом (Мйс, Рдн, Чдл); каз'али: «До пер'шої Покр'ови, бо покрий'є л'істом, а друга Покр'ова – мо сн'ігом» (Япл). Також поліщуки вірили, що на Покрову земля закривається, засинає: це Покр'ова – тод'і зе'мл'а закрив'ай'єца (Блк); до Покр'ови, том'у шо холода, не рост'є, а тр'єба убр'ат' (Стр); земл'а засин'ай'є на Покр'ову (Обл); бо холода настай'ут' (РдУ).

Покрова в загальноукраїнській традиції знаменувала початок зимового сезону в скотарському календарі, тому після настання Покрови худоби могли вже не виганяти на пасовища [СДЭС 2009, с. 127]. У середньополіській традиції цей звичай дещо змінений: Кол'іс' худ'оба г'інула, то пер'ед Покр'овоу худ'обу с'в'ат'іл'и, ўсе с'єло вив'од'іл'и худ'обу за с'єло і бат'ушка вих'од'іў с'в'ат'ім' (Мшв).

У віруваннях про Покрову відзначаємо мотив закриття землі, мотив покриття останньої покровом.

У віруваннях поліщуків представлені прислів'я, пов'язані з Благовіщенням: до Благов'єш'чен':а мо не май, ал'є й' с'аней не хав'аї (Блк); до Благов'єш'чен':а зим'і не лаї і сан'ок не хав'аї (Брв); зі Здвиженням: поклад'єт' б'й'єлен'ку х'устку, вони [гади] вам ск'інут' сер'єжк'і. Ст'ан'мо да подив'им'ос'а гл'аўного: в й'ак'іх в'ін сер'єжках (жовті плами на вухах) (Прж); з Покровою: й'ак пр'ійде Покр'ова, то покрий'є л'істом чи сн'єгом (Блк); пр'ійшл'а Покр'ова – зим'а гот'ова (Лзн, Срн).

Висновки. У календарно-обрядовій діяльності поліщуків відзначаємо різні мотиви, пов'язані із землею: мотив пробудження землі, мотив здвиження землі, мотив закриття землі, мотив покриття землі покровом. Усі ці мотиви можемо об'єднати в аграрний мотив. Календарна обрядовість продовжує відігравати важливу роль у землеробстві поліщуків, хоч і спостерігається поступова відмова від традицій минулого, накладання сучасних підходів на вже усталені традиції в сільському господарстві. Зібраний матеріал відображає лише фрагментарні знання про календарно-побутову обрядовість, тож системне вивчення подібних вірувань залишається актуальним у сучасному мовознавстві.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Т. І, ІІ. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. 590 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
3. Конопка. В. Хліборобські мотиви в календарній обрядовості. *Народознавчі зошити*. №4 (124). 2015. С. 825–829.
4. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків. *Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Вип. 2: Овруччина. 1995. С. 191–210.
5. Пуківський Ю. Бо старше свято, як Великдень. Благовіщення у звичаях та обрядах українців Волині. *Вісник Львівського університету. Серія: історична*. Випуск 51. 2015. С. 463–477.

6. Пуківський Ю. Аграрні мотиви у великодній обрядовості українців Східної Бойківщини (кінець XIX – середина XX століття). *Народна творчість та етнографія*. №4. 2010. С. 99–105.
7. СДЭС – Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н.И. Толстого. Т. 1. Москва: Международные отношения, 1995. 584 с.; Т. 4. Москва: Международные отношения, 2009. 656 с.
8. Стішова Н. Звичаєво-обрядова культура Слобожанщини в календарних святах осіннього циклу українців (на матеріалі фольклорно-етнографічних польових досліджень). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Збірка наукових праць: Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса, 2011. 383 с.
9. Тиводар М. Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення Українських Карпат (друга половина XIX – середина 40-х років XX ст). *Народна творчість та етнографія*. Вип. 5. 1990. С. 30–36.
10. Толстая С. М. Полесский народный календарь. Москва: Индик, 2005. 600 с.

References

1. Voropai O. (1958) Zvychai nashoho narodu: Etnohrafichnyi narys [Customs of our people: Ethnographic essay]. T. I, II. Miunkhen: Ukrainiske vydavnytstvo. 590 s. [in Ukrainian].
2. Zhaivoronok V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury. Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture. Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
3. Konopka V. (2015) Khlaborobski motyvy v kalendarnii obriadovosti [Agricultural motives in the calendar rituals]. *Narodoznavchi zoshyty*. №4 (124). S. 825–829 [in Ukrainian].
4. Kutelmakh K. (1999) Ahrarni motyvy v kalendarnii obriadovosti polishchukiv [Agrarian motives in the calendar rituals of Polishchuks]. *Polissia Ukrainy: Materialy istoriko-etnohrafichnoho doslidzhennia*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. Vyp. 2: Ovruchchyna. 1995. S. 191–210 [in Ukrainian].
5. Pukivskiy Yu. (2015) Bo starshe sviato, yak Velykden. Blahovishchennia u zvychaiakh ta obriadakh ukraintsiv Volyni [Because an older holiday is like Easter. Annunciation in the customs and rites of Ukrainians in Volyn]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: istorychna*. Vypusk 51. S. 463–477 [in Ukrainian].
6. Pukivskiy Yu. (2010) Ahrarni motyvy u velykodnii obriadovosti ukraintsiv Skhidnoi Boikivshchyny (kinets XIX – seredyna XX stolittia). [Agrarian motives in the Easter rituals of the Ukrainians of the Eastern Boykivshchyna (end of the 19th – middle of the 20th century)]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*. №4. S. 99–105 [in Ukrainian].
7. SDES (1995. 2009) – Slavianskie drevnosti. Ehtnolingvisticheski slovar v 5 tomakh [Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary in 5 volumes] / Pod obshchei red. N. I. Tolstogo. T. 1. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1995. 584 s.; T. 4. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia. 656 s. [in Russian].
8. Stishova N. (2011) Zvychaievo-obriadova kultura Slobozhanshchyny v kalendarnykh sviatakh osinnoho tsyклу ukraintsiv (na materialii folklorno-etnohraficheykh polovykh doslidzhen). [Customary and ritual culture of Slobozhanshchyna in the calendar holidays of the autumn cycle of Ukrainians (on the material of folklore and ethnographic field research)]. *Kalendarsna obriadovist u zhyttiediialnosti etnosu*. Zbirka naukovykh prats: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Odeski etnohrafichni chytannia». Odessa. 383 s. [in Ukrainian].
9. Tyvodar M. (1990) Vesniani skotarski sviata, obriady ta viruvannia naselennia Ukrainskykh Karpat (druha polovyna XIX – seredyna 40-kh rokiv XX st). [Customary and ritual culture of Slobozhanshchyna in the calendar holidays of the autumn cycle of Ukrainians (on the material of folklore and ethnographic field research)]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*. Vyp. 5. 1990. S. 30–36 [in Ukrainian].
10. Tolstaia S. M. (2005) Polesskiy narodnyy kalendar. [Polissya folk calendar]. Moskva: Indrik. 600 s. [in Russian].

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень:

Вст – Виступовичі Овруцького р-ну **Житомирської області**; Гш – Гошів Овруцького р-ну; Жрб – Журба (Невгоди) Овруцького р-ну; Ігн – Ігнатпіль Овруцького р-ну; Крс – Красиївка Овруцького р-ну; Пщ – Пішаниця Овруцького р-ну; Птп – Потаповичі Овруцького р-ну; Срк – Сорокопені Овруцького р-ну; Тх – Тхорин Овруцького р-ну; Чбн – Чабан Овруцького р-ну; Чрв – Черевки Овруцького р-ну; Стр – Стирти Черняхівського р-ну; Прж – с. Пиріжки Малинського р-ну; Чпв – Чоповичі Малинського р-ну; Блк – Білорівніч Олевського р-ну; Кшн – Кишин Олевського р-ну; Прг – Перга Олевського р-ну; Рдв – Радовель Олевського р-ну; Уст – Устинівка Олевського р-н; Бвс – Бовсуни Лугинського р-н; Лтк – Литкі Лугинського р-н; ЧВ – Червона Волока Лугинського р-н; Клш – Куліші Смільчинського р-ну; Мдв – Медведове Смільчинського р-ну; Мкл – Миколаївка Смільчинського р-ну; Рсн – Рясне Смільчинського р-ну; Срл – Середи Смільчинського р-ну; Лзн – Лозниця Народицького р-ну; РБ – Рудня Базарська Народицького р-ну; Слц – Селець Народицького р-ну; Хрс – Христинівка Народицького р-ну; Мжр – Межирічка Радомишльського р-н; Вшв – Вишевичі Радомишльського р-ну; Дбв – Дубовик Радомишльського р-ну; Обл – Обліткі Радомишльського р-н; Птв – Потіївка Радомишльського р-н; Млн – Мелені Коростенського р-н; Мйс – Мойсіївка Коростенського р-ну; Рдн – Рудня Коростенського р-н; РдУ – Рудня Ушомирська Коростенського р-н; Срн – Сарновичі Коростенського р-ну; Крч – Курчиця Новоград-Волинського р-н; РжВ – Рижани Володарськ-Волинського р-н; Кхр – Кухарі Іванківського р-н **Київської області**; Мрн – Мар’янівка Полісь-

кого р-н; Дтк – Дитяткі Чорнобильського р-ну; Мшв – Машеве Чорнобильського р-ну (зараз переселене в с. Лукаші Барашівського р-ну); Яцк – Яцковичі Березнівського району **Рівненської області**; Лпк – Липки Гоцанського району; Брст – Берестя Дубровицького району; Япл – Яполоть Костопільського району; Чдл – Чудель Сарненського району; Брв – Борове Рокитнянського району; Глн – Глинне Рокитнянського району; Дрзд – Дроздинь Рокитнянського району.

Calendar Ritualism (Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy) in Farming Conducted by the Residents of Middle Polissia

Abstract. The article presents the results of the author's research on the current state of traditions and rituals of Middle Polissia in calendar holy days, namely Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy. The expeditionary material has been collected in one of the archaic regions of Slavia – Polissia. Based on the material, traditional Middle-Polissia convictions about the calendar and household ritualism in farming at Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy have been described. Also, the main motives that influenced the formation of culture texts of Middle-Polissia convictions in certain subject have been identified. Research methods have been determined by the specific features of dialect texts that need systematic description of the material collected by the expeditionary method of interviewing respondents.

In Middle-Polissia traditions, Annunciation Day is associated with the conviction about the God's blessing of land for future harvest, Holy-Cross Day with "closing" of land for winter, seasonal changes in lives of snakes and grass snakes, and the Virgin of Mercy is associated with transition to winter, that is why all main agricultural works in gardens and in fields were finished before the Virgin of Mercy. The research also deals with a number of prohibitions which existed in lives of Polissia residents and were associated with calendar dates. For example, it is forbidden to work in the field or perform any actions with land before Annunciation Day; on Holy-Cross Day it is prohibited to go to the forest, work in vegetable plots or do any kind of work. A number of motives have been found in calendar and ritual activities of Polissia residents, for instance awakening of land, "closing" of land, and covering of land. It has been found that calendar ritualism still plays an important role in farming conducted by the Polissia residents. However, there is a gradual departure from the traditions of the past; and modern approaches are combined with the conventional traditions of agriculture. The material collected reflects only piecewise knowledge about calendar and household ritualism, therefore systematic research on similar convictions remains relevant in modern linguistics.

Keywords: calendar and household ritualism, Middle-Polissia convictions, Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy, motives.

© Плечко А., 2021 р.

Антоніна Плечко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Поліського національного університету, Житомир, Україна; antonia43@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4739-0750>

Antonina Plechko – Candidate of Philology, Senior lecturer of the Department of Foreign Languages, Polissya National University, Zhytomyr, Ukraine; antonia43@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4739-0750>